

Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?

Doç. Dr. M. Mustafa ERDOĞDU

Marmara Üniversitesi

İİBF Öğretim Üyesi

Bugünlerde kriz denildiğinde hemen akla küresel kriz geliyor. Yalnız farkında mısınız ortada sanki bütün dünyalılar tek bir salın üstünde toplanmışlar da uzayın gördüğü en büyük ve en azgın okyanusun dalgalarına karşı omuz omuza çare arıyorlarmış gibi bir sahne var. Bu metafora krizi temsil eden okyanusu giderek bir doğa olayıymış gibi algılamaya başlamamız size de ilginç gelmiyor mu? Böyle bir salda ister istemez herkes "kader ortağı" olur. İyi ama bu azgın okyanusa, şimdi aynı salın yolcusu olan "bazı elitler" neden olmadı mı? Kaderimize şekil verme ayrıcalığına sahip bu elitler, yıllar boyu pervasızca "devlet ne yaparsa kötü yapar" diyerek ekonomi üzerindeki her türlü düzenleme ve denetimini tek tek ayıklamadılar mı? Peki şimdi devleti göreve çağırıp mağduru oynamak niye?

İktisat teorisi açısından karşı karşıya kalınan bu durum, bugün hala egemen olan ve kıymeti kendinden menkul neo-liberal iktisat anlayışının duvara toslayarak iç çelişkilerinin ortaya saçılmasından başka bir şey değildir. Belirtmek gerekir ki, bu çelişkilerin yıllardır altını çizen ve çözümler önerenler bulunmaktaydı. Ancak bu eleştiri ve öneriler yakın zamana kadar göz ardı edildi. Biz bu kısa yazıda neo-liberal iktisat anlayışının çelişkileri gibi geniş bir konuyu ele almaya kalkışmayacağız. İsteyenler bu konuları enine boyuna ele alan başka çalışmalara bakabilirler.¹ Biz bu yazıda asıl küresel krizden daha da önemli olduğunu düşündüğümüz başka bir krizi, Türkiye'nin "sorunlarına çözüm üretememe krizi"ni konu edineceğiz.

Bugün içinde olduğumuz durumu Güven Sak, bir köşe yazısında çok güzel ifade ediyor: "Dışarıda olanın bizi biçimlendirmemesi mümkün değil bu dönemde. Yarınımızın nasıl olacağını bugün atacağımız adımlar belirleyecek. Peki, ne yapıyoruz? Bekliyoruz. Bir şeyin olmasını mı bekliyoruz? Hayır. Ne yapacağımızı bilemediğimiz için olacak hiçbir şey yapmadan bekliyoruz. Meseleler bizi beklemeyecek biliyoruz. Ama biz yine de bekliyoruz."² Bu yazı, beklemek yerine neler yapabileceğimiz sorusuna cevap arıyor. Ancak bu cevap arayışına girmeden önce aşağıda ilk olarak küresel kriz ve bu krizin kaynağında yattığını düşündüğümüz birkaç hususa kısaca değineceğiz.

1. Küresel kriz ve Türkiye'ye yansımaları

Bugün yaşanmakta olan küresel kriz, şiddet açısından ancak 1929'da yaşanmaya başlayan "Büyük Bunalım" ile karşılaştırılabilir. Bununla birlikte, bu iki krizin gerçekleştikleri koşullar birbirlerinden çok farklı. Büyük Bunalım esnasında ülkeler arasındaki sermaye hareketleri kontrol

¹ Örneğin bkz., Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus - Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2000; Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim, İstanbul, 2001; Stiglitz, Joseph E. *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, Çev. A. Taşçıoğlu ve D. Vural, Plan B, İstanbul, 2002; M. Mustafa Erdoğan, "Türkiye'nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları", *Öneri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi, Sayı 27, Yıl 13, 2007, ss. 259-279 ve M. Mustafa Erdoğan, "Küresel Kriz Depremi ve Keynezyen İktisadın Yeniden Keşfi", *Sosyal Demokrat*, Küresel Ekonomik Kriz Özel Sayısı, No.1, Aralık 2008 (<http://sosyaldemokratdergi.org/index.php>); Bağımsız Sosyal Bilimciler, *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*, Yordam, Ankara, 2009.

² Güven Sak, *Referans*, 09 Haziran 2009.

altında iken, bugün ancak birkaç ülke sermaye hareketlerine kontrol uyguluyor. Ayrıca bugün ülkeler arasındaki ticaret de çok daha yüksek bir düzeyde. Dolayısıyla, bugün farklı ülkelerin ekonomileri birbirlerinden çok daha yüksek düzeyde etkileniyorlar. Bu iki nedenden ötürü, dünya ekonomisinin yaklaşık dörtte birini oluşturan ABD’de çıkan bir krizin bulaşıcı etkilerinden diğer ülkeler kaçınamayabiliyor.

Küresel kriz

ABD ekonomisinde 2007 yılında eşik-altı borç konut (sub-prime mortgage) piyasasında başlayan kriz, banka bilançolarındaki zehirli atıkların kârlı yatırımlardan ayrılamamasıyla 2008 yılında derinleşmiş ve dalga dalga diğer ülkelere de yayılmıştır.³ Bugün yaşanmakta olan, reel ekonomi ile bağınyı kaybetmiş finansal sistem üzerine inşa edilmiş bir saadet zincirinin çöküşüdür. Krizin, dünya çapında 1,2 trilyon dolar zararla başlayıp, 2008 yılında yapılan tahminlere göre 20 trilyon doları aşan düzeylere erişmesi söz konusudur. Her ülke de bu 20 trilyon dolarlık zarardan kendisine düşen payı almaktadır.⁴ Kriz mali kesimde ortaya çıktığı halde, küresel düzeyde en büyük hasar sanayi kesiminde oluşmuştur. Sanayi üretimindeki ciddi gerilemelerin bütün ülkelerin büyüme oranlarını özellikle 2009 yılında ciddi oranda geriletmesi beklenmektedir. Türkiye ise, Mahfi Eğilmez’in işaret ettiği gibi, “büyümesi en hızlı bozulmuş ekonomilerin başında”⁵ gelmektedir.

Küresel krizin görünür kıldığı Türkiye gerçeği: Bir durum saptaması

Bu krizin Türkiye’ye teğet geçeceğini, hatta Türkiye için bir fırsat olabileceğini söyleyenler oldu. Ancak krizin Türkiye için fırsat olabileceği rüyasını görenler, fırsatların yalnızca onlardan yararlanabilecek durumda olanlar için geçerli olduğunu belli ki unuttular. Gerçek şu ki, dünyada talebi olan mal ve hizmetleri üretip satabilme konusunda yeterince başarılı olamadığı için Türkiye, bu krize çok yüksek bir borç yüküyle girdi. Küresel likiditenin güvenli gördüğü limanlardan ayrılmak istemediği kriz ortamında ise, Türkiye bu borçlarını çevirmeye çalışacak. Başka bir ifadeyle kriz ortamında Türkiye’nin yedek cephanesi olmadığı gibi, elindeki cephaneyi de sahipleri istediğinde geri vermek durumunda.

Çözüm geliştirebilmek için öncelikle bir soruya yanıt bulunması gerekiyor. Bu soru: “Yaşanmakta olan küresel kriz öncesinde Türkiye ekonomisi toplumsal olarak tercih edilir bir hedefe doğru emin adımlarla ilerlemekte miydi?” Eğer bu soruya yanıtımız evet ise, yalnızca krizin olumsuz etkilerini azaltmamız yeterli olabilir. Ancak eğer yanıtımız hayır ise, aynı anda çözülmesi gereken iki sorunumuz var demektir. Başka bir ifadeyle, bir taraftan direksiyonu toplumsal olarak arzulanın

³ Mustafa Uysal’ın dikkat çektiği gibi, ABD her yıl yaklaşık 600 ila 700 milyar dolar tasarruf açığı vermekte ve bu açığı, dolar emisyonu ve borçlanma ile diğer ülkeler fonlamaktadır. Bu durum bütün dünya ekonomisini tehdit eden ciddi bir dengesizlik oluşturmaktadır. Bu dengesizliği daha kontrol edilemez yapan diğer bir unsur ise, finansal yenilikler aracılığıyla finansal yatırımların giderek daha büyük bir kısmının denetimsiz bir şekilde türev ürünleri kaldıraçlamada kullanılmasıdır. ABD’nin tasarruf açığının ve refahının fonlanmasında son perde “toksik” yani zehirli kağıt olarak tanımlanan ipotekli konut kredilerinin (mortgage) şişirilerek dünyaya pazarlanmasıdır. Uysal bu durumu: “özünde çürük temel üzerine çok katlı daireler inşa edildi. Bizdeki Kastelli tahvilleri dahi bu tablo karşısında masum kalır dersek, sanırım yanlış olmaz” diyerek özetlemektedir (*Dünya*, 26 Kasım 2008).

⁴ Gazi Erçel, *Dünya*, 03 Aralık 2008.

⁵ Mahfi Eğilmez, *Radikal*, 09 Nisan 2009.

hedeflere doğru çevirmemiz, diğer taraftan da krizin olumsuz etkilerini azaltma çabası içinde olmamız gerekir. O halde bir durum saptaması yapmak üzere bazı temel tespitlerde bulunalım.

Birinci tespit: Türkiye’de tasarrufların GSMH’ya oranı düşüktür. Özellikle hızlı büyüyen uzak doğu ülkeleri ile yapılan karşılaştırmalar, bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin yarıya yakınının kayıt dışı gerçekleşiyor olması, söz konusu tasarruf düzeyi düşüklüğünün en önemli nedenidir. Geniş bir kesim vergi dışı kaldığından, ortaya çıkan kamu finansman açığı, borçlanma yoluyla karşılanmaktadır. Başka bir ifadeyle, devletin vergi olarak 100TL toplamasının maliyeti 1TL’nin altında olduğu halde, vergi alınması yerine borç alınmakta, o borca da dünya ortalamalarının üzerinde faiz ödenmektedir.

İkinci tespit: Türkiye’de yatırım düzeyi düşüktür. Oysa istihdamı artırabilmek ve kalkınabilmek için yatırımları artırmak şarttır. Tasarruf açığının vergi yerine borçlanma yoluyla kapatılmaya çalışılması, yatırım maliyetlerini yükseltmekte, bu da ülkedeki yatırım düzeyinin artırılmasını zorlaştırmaktadır. Yatırım açığını kapatmanın bir yolu, doğrudan yabancı yatırım çekmektir. Gerçi Türkiye son yıllarda önemli ölçüde doğrudan yabancı yatırım çekmiştir. Ancak bu daha çok zaten var olan yatırımların mülkiyetinin el değiştirmesi şeklinde olmuş, komple yeni yatırımlar çok düşük düzeylerde kalmıştır. Dolayısıyla ülkeye giren sermayenin yatırımlar ve istihdam üzerinde dışı dokunur bir etkisi söz konusu olmamıştır.

Üçüncü tespit: Türkiye’nin büyüme esnasında yüksek cari açığa yol açan yapısal problemleri bulunmaktadır. Bu yapısal problemler, Türkiye’nin **dünyada talebi artmakta olan mal ve hizmetleri üretme** gibi bir vizyona sahip kurumları ve bir **sanayi politikası** olmamasıyla yakından ilişkilidir. Türkiye’nin ihraç ettiği ürünlerde **yerli katkı oranı** artmazken, ithal girdi oranı artmaktadır. Bunun doğal sonucu büyümenin yüksek cari açık pahasına gerçekleşmesidir. Yüksek cari açık ise, ülkenin kriz riskini ve dolayısıyla da aldığı borçlar için ödediği risk primini artırmaktadır.

Dördüncü tespit: Türkiye’de ekonominin yüksek oranlarda büyüdüğü dönemlerde bile, işsizlik oranı yeterli düzeyde azaltılamamıştır. Ekonominin reel olarak yıllık ortalama %7,3 büyüdüğü 2002-2006 döneminde, toplam istihdam ancak yıllık ortalama %0,7 oranında artmıştır.⁶ Oysa küresel krizin etkilerinin hissedilmeye başlanmasıyla birlikte, Türkiye’de işsizlik oranları hızla yükselmiştir. Bu durum, yukarıda bahsettiğimiz üretimde yerli katkı oranını artırma yönünde aktif bir çaba olmamasıyla doğrudan ilişkilidir.

Beşinci tespit: Türkiye ekonomisinde iç talebe dayalı büyüme dinamiği küresel kriz başlamadan önce tükenmiştir. 2004 yılından bu yana geçen 5 yıl boyunca büyüme hızı her yıl bir önceki yılın altında kalmıştır. Küresel kriz vurmadan önce 2006 Mayıs ayındaki kur ve faiz şoku dönüm noktası olmuş ve iç talep daralmaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin dış sermayeye aşırı bağımlı olup, küresel likidite daralmasından çok etkilendiğini göstermektedir.

Altıncı tespit: İktidardaki hükümet dünya ekonomisini olduğu kadar Türkiye ekonomisini de okuyamamakta, gelmekte olan sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kalmaktadır. Bugün yaşamakta olduğumuz sorunlar aniden ortaya çıkmamıştır ve çözümleri için neler yapılabileceğiyle ilişkili olarak hem yerli hem de yabancı birçok çalışma mevcuttur. Böyle olduğu halde, ülke içinde ve dışında üretilen düşünce ve çözümlerden yeterince yararlanılmamış, yapılan uyarılar ise görmezden gelinmiştir.

⁶ Mustafa Sönmez, *100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye*, Alan, İstanbul, 2009, s. 111-112.

Yedinci tespit: 2001 yılında yaşadığımız kriz ortamından farklı olarak, bugün hemen her ülke derin bir kriz içindedir. Bütün dünyada önemli düzeyde servetin buharlaşmış olması, artan belirsizlikler ve ekonomideki aktörlerin birbirlerine olan güvenlerinin sarsılmış olması dışarıdan kaynak bulmayı çok güçleştirmektedir.⁷ Bu durumdan kaçınılmaz bir şekilde özellikle Türkiye gibi iç tasarruf oranı düşük ekonomiler olumsuz olarak etkilenecektir. Ayrıca, krizden dolayı azalan talep nedeniyle dışsatımı artırabilmek bir yana, kriz öncesindeki dışsatım düzeyini koruyabilmek bile çok zorlaşmıştır. Örneğin Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yapılan bir hesaplama göre, en çok dışsatımımızın gerçekleştiği Almanya ekonomisi yüzde 1 küçüldüğünde, Türkiye’den yaptığı dışalım %3,3 düşmektedir.⁸ Dolayısıyla beklendiği gibi Alman ekonomisinin 2009 yılında %6,0 küçülmesi, Türkiye’den yaptığı ithalatın da yaklaşık %20 küçülmesi anlamına gelmektedir.

Sekizinci tespit: Türkiye, ileri düzeyde gelişmiş ülkeler seviyesine nasıl ulaşabileceği vizyonundan ve böyle bir vizyonu gerçekleştirme iradesinden yoksun görünmektedir. Dolayısıyla, sorunların tespiti ve çözümlerin oluşturulmasında ciddi problemler söz konusudur. 2001 krizinin ardından Türkiye, “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı ile sürekli kriz yaratan bazı yapısal problemlerine çözüm üretebilmiştir. Küresel ekonomideki likidite bolluğu hem bu süreci kolaylaştırmış hem de birçok diğer gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Türkiye’nin de 2002-2007 yılları arasında ortalama %6,8 gibi gayet yüksek bir oranda büyümesine olanak sağlamıştır. Ancak ekonomi yönetimi, 2008 yılı başlarına kadar süren ve Türkiye için bulunmaz bir fırsat sunan likidite bolluğundan, yapısal problemlerine çözüm geliştirmek için yararlanmamıştır. Oysa Türkiye bu fırsattan, kısa vadeli sermaye akımlarına bağımlılık gibi Türkiye’yi finansal açıdan kırılganlaştıran önemli bir yapısal problemini aşmada yararlanabilirdi. Örneğin Türkiye 2005 ile 2007 yılları arasındaki bir tarihte Şili tarzı girişte sermaye kontrolü ve Spahn tarzı iki aşamalı bir döviz işlem vergisi uygulayabilir ve bu önlemler de doğrudan yabancı yatırımları ve uzun vadeli sermaye akımlarını olumsuz etkilemeden spekülasyon kısa vadeli sermaye akımlarının toplam içindeki payını azaltabilirdi.⁹ Bu tür politikaların uygulamaya sokulmasının bir faydası da, Türk parasının aşırı değerlenmesini zorlaştırmak olurdu. Böyle bir durum ihracatı teşvik ederken ithalatı caydırıcı etkide bulunacağından, cari açık daha düşük seviyelerde gerçekleşirdi.

Dokuzuncu tespit: Hükümet 2008 yılında seçim kazanmayı kendine hedef edinmiş, davul zurna gelmekte olan küresel kriz için ise gerekli hazırlığı yapmamıştır. Güven Sak’ın ifadesiyle bugün Türkiye’de, “Hizmet etmek için seçim kazanmaya çalışmaktan hizmet etmeye fırsat bulamayan” bir yaşam formu iktidardadır.¹⁰ Elindeki sınırlı kaynakları yapısal sorunları çözmek yerine seçim kazanmak için tüketen hükümetin %4 büyüme olacağı varsayımıyla¹¹ hazırladığı 2009 yılı

⁷ Örneğin 09 Nisan 2009 tarihli *Referans Gazetesi*’nin haberine göre Maliye Bakanı Şimşek, 2007’de özel sektörün gelişmekte olan ülkelere götürdüğü sermaye miktarının 928 milyar dolar olduğunu, 2008’de bunun yarı yarıya düştüğünü, bu yıl ise 165 milyar dolara gerilemesinin öngörüldüğünü söylemektedir.

⁸ *Radikal*, 25 Kasım 2008.

⁹ Şili tarzı sermaye kontrolleri için bakınız, Hale Balseven ve M. Mustafa Erdoğan, “Mali Krizleri Önlemede Sermaye Kontrolleri: Malezya ve Şili Deneyimlerinden Türkiye İçin Dersler”, *2004 Türkiye İktisat Kongresi: Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar Tebliğ Metinleri – I*, Ankara: DPT, 2004, ss. 207-236. Spahn tarzı iki aşamalı döviz işlem vergisi için ise bakınız, Hale Balseven ve M. Mustafa Erdoğan, “Mali Kriz Riski Bağlamında Tobin Vergisi ve Türkiye’de Uygulanabilir Bir Versiyonu”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XX, 1, 2005, ss. 297-319.

¹⁰ Güven Sak, *Referans*, 09 Haziran 2009.

¹¹ Ekonomistlere yönelik olarak 29 Mayıs 2006 tarihinde CNBC-e tarafından yapılan bir anket, 2009 yılında Türkiye ekonomisinin ciddi ölçüde daralmasının beklendiğini göstermektedir. Katılımcıların tahmin ortalamasına göre, IMF ile anlaşma yapılması durumunda ekonomik daralmanın %4,6, yapılmaması durumunda ise %5,8 düzeyinde gerçekleşeceği beklenmektedir.

bütçesi, yine Sak'ın ifadesiyle, "Miki Mouse ülkelerinin bütçesi kadar inandırıcıdır."¹² Bugün 2009 yılı bütçe açığının 75 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yapılan bu tespitler, küresel kriz öncesinde Türkiye'nin yapısal sorunlarını çözmek için gerekenleri yapmadığını ve elindeki sınırlı cephaneyi yanlış yerlerde harcadığını ortaya koymaktadır.

Godot buradayken Türkiye: "Mışıl mışıl uyuyan güzel"

Samuel Beckett'in "Godot'yu Beklerken" isimli ünlü tiyatro eserindeki Godot'yu¹³ bekleyenler boş yere bekliyor. Çünkü Godot hep bizdeydi ve şimdiye kadar buradan ayrılmak yönünde ciddiye alınacak bir niyeti de olmadı! Küresel krizin Türkiye'ye büyüme ve işsizlik olarak yansımaları 2008 yılının ilk yarısında kendini göstermeye başlamıştı. 2008'in ikinci yarısından itibaren küresel kriz vites büyüttü. Uluslararası kurumlar 2008'de düşecek büyüme hızını 2009'da mumla arayacağımız uyarıları yapmaya başladı. Türkiye yine de hiç böyle bir şey yokmuş gibi yapmayı tercih etti. Önlem almak yerine, çok değerli bir zamanı "bize bir şey olur mu olmaz mı" biçiminde özetlenebilecek gereksiz tartışmalarla geçirdi. Küresel krizin Türkiye üzerindeki etkileri özellikle 2008 yılı Ağustos ayından itibaren hissedilmeye başlandı. Kriz nedeniyle önce iç talep, ardından da dışsatımda ciddi gerilemeler görülmeye başlandı. Dışarıda kriz derinleşirken Türkiye'de, "bu krizi bizim çıkarmadığımız" söylemi egemen oldu ve hükümet 2009 yılının ortalarına kadar Güven Sak'tan ödünç aldığımız ifadeyle **"mışıl mışıl uyuyan güzel"** portresi çizdi.¹⁴ Oysa Mahfi Eğilmez'in işaret ettiği gibi, yakın geçmişe baktığımızda küresel kriz olmasa da bizi 2009'da bir krize gireceğimizin belirtileri net bir biçimde vardı. **Küresel kriz vurmadan önce Türkiye ekonomisinde iç talebe dayalı büyüme dinamiği tükenmişti.** 2006 Mayıs kur ve faiz şoku dönüm noktası oldu. İç talep daralmaya başladı. Bir yıl kadar düşük değerli TL'nin ivme kazandırdığı dışsatım ile idare edildi.¹⁵

Krizin dış ve iç kredi kanallarını tıkayacağına, güven azalmasının iç ve talebi bıçak gibi keseceğine çok önceden dikkat çeken çalışmalar bulunuyordu. Neyin gelmekte olduğuna ilişkin yazılar gazete köşelerinde de yer aldı. Ancak ekonomi yönetimi, naralarla gelmekte olan krizi uzunca bir süre görmezden geldi ve hafife aldı. Başbakan bu krizin Türkiye ile bir alakası olmadığı argümanına sarıldı ve teğet geçeceğini iddia etti. Proaktif olup olası sorunlara çözümler üretmemiz gerekirken, hükümet neredeyse hiçbir hazırlık yapmadı. Sadece, krizi devlet töreniyle karşılamak üzere hazır ol vaziyetinde bekledi. Oysa birçok yazarın işaret ettiği gibi, zamanında alınacak birkaç anlamlı tedbir bile, işsiz sayısındaki artışı önemli ölçüde sınırlandırabilirdi.

Hükümet ancak 2009 yılının 2. çeyreğinde kriz yatıya, ya da yumurta kapağı geldikten sonra, dişe değer bazı tedbirler almaya başladı. İşte kriz oluşmaması için gereğini yapması ve ekonominin altyapısını sağlam tutması gereken hükümetimiz, maalesef böyle bir portre çizdi. Gelmekte olan geldikten sonra bunun kağıt üzerine çizilmiş bir kriz karikatürü değil de, dört başı mamur ve 100 yılda bir görülen cinsten bir kriz olduğu ise ayan beyan ortaya çıktı.

¹² Güven Sak, *Referans*, 19 Mayıs 2009.

¹³ Absürd tiyatroyun en önemli eserlerinden birisi olan bu eser, eylemsizliklerine yenilmiş insanların, Godot adında ne olduğunu bilinmeyen bir kimseyi veya "şeyi" beklemelerini konu almaktadır.

¹⁴ Güven Sak, *Referans*, 23 Mayıs 2009.

¹⁵ Mahfi Eğilmez, *Radikal*, 03 Mart 2009.

2. Yatıya gelen istenmeyen misafir: Kriz

Ekonomi yönetimi yüksek cari açık ve kısa vadeli sermaye akımlarına bağımlılık gibi kırılganlığa yol açan yapısal problemleri çözmek için kullanabileceği değerli zaman ve enerjisini boşa harcadığından bugün bu krizi Türkiye, krizin ortaya çıktığı ABD'den bile çok daha şiddetli yaşıyor. Krizin Türkiye ekonomisine ilk ciddi yansımaları 2008 yılının 3. çeyreğinde sanayi üretiminde yaşanan %8,5'lük gerileme ile görüldü. Krizin ne kadar derin yaşanmakta olduğunu ise, 2009 yılı 1. çeyrek imalat sanayi ve tarım dışı işsizlik verileri açık bir şekilde ortaya koydu. Bu verilere göre, 1. çeyrekte imalat sanayi %24,6 daraldı. Zaten gayet yüksek olan işsizlik %16,1'e yükseldi ve yılsonuna kadar yüzde 20'lere ulaşması bekleniyor. IMF tarafından yapılan en son tahminlere göre, Türkiye'nin 2009 yılında yaşayacağı küçülme yüzde 5'in üzerinde olacak. 2010 yılında ise, yüzde 1,5'in üzerinde büyüme beklenmiyor.

Bu kriz daha önce yaşadıklarımızdan önemli bazı farklılıklar taşıyor. Her şeyden önce yaşadığımız kriz bizim imalatımız değil, bize dışarıdan bulaştı. Ayrıca bu kriz alıştığımızın tersine mali kesimi değil, öncelikle reel kesimi etkiledi. Güven Sak'ın ifadeleriyle "Bu krizin temel özelliği hızlı ölüm değil, bir yavaş ölüm senaryosuna sahip olmasıdır. Bu krizde hızlı fiyat intibakları değil, miktar intibakları söz konusudur. Tam da o nedenle son derece tahripkârdır."¹⁶ Bu durumu, boynuna kadar içinde su olan bir tencerede olup da aslında çok kolay oradan zıplayıp kaçabilecek bir kurbağanın, tencere çok yavaş ısındığı için rehavete kapılıp uyuklamaya başlaması ve sonunda da pişmekten kurtulamamasına benzetebiliriz.

Uyumaya devam etsek bu kriz gider mi?

Durum yukarıdaki gibi. Ne dersiniz uyumaya devam etsek bu kriz gider mi? Tabi ki, soruyu "Kafamızı kuma soksak kriz gider mi" şeklinde de sorabiliriz. Ne dersiniz?

Yorgan gitse kriz biter mi?

Yorgan gittiğinde de maalesef kriz bitmiyor. Yorgan gidince her tarafımız açıkta kaldığından, kesik ve çatlaklarla dolu nazik bedenimizi üşütebiliyoruz. Bu da kötü oluyor tabi. Hiç istemediğimiz IMF gibi "başarılı ameliyat" yapıp da hastayı kurtaramayan doktorların eline düşebiliyoruz.

Peki, krizi yolcu edemez miyiz?

Biz tabii ki, misafir sever milletiz. Kriz "Tanrı misafiri" olmuş bizi ziyarete gelmişse bize ağırlamak düşer. Ama tatildegiz ve ağız tadıyla uyuyamadık. Biz bu krize, başka diyarlarda misafirlerine kaz tüyünden döşek serecek, denize nazır ve kumu bol mekânlar olduğunu çitlatsak acaba bir heyecana gelip gider mi? Cevabını bilmiyoruz, denemek lazım. Gerçi biz kriz çıkartıp onu ağırlamak konusunda uzman sayılırız. Ama krizleri daha dış kapıdayken başlarından savabilenler olduğunu da duyuyoruz. Acaba bu işin bir yolu yok mu? Başkaları gelen misafirlerini uzatmadan nasıl yolcu edebiliyorlar? Aşağıda bir baksak mı?

¹⁶ Güven Sak, *Referans*, 19 Mayıs 2009.

Kriz yatırıya kalmadan nasıl yolcu edilebilir?

Aslında bu derdin çaresi, 1936 yılında John Maynard Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi"¹⁷ isimli kitabı yayınlandığından beri biliniyor. Bu derd, talep yetersizliğinden kaynaklanıyor. İlacı ise, halkın harcamadığı yerde devletin talep oluşturarak çarkın tekrar dönmesini sağlamak. Derdin çaresi biliniyor bilinmesine de, her ilacın yan etkileri ve zülf-ü yâre dokunan tarafları olabiliyor. *Keynes ilacının belki de en önemli yan etkisi, devletin çoğu kez sanıldığıının aksine, aslında ne yaparsa her zaman kötü yapmadığının anlaşılmasıdır.* Bunda bazıları için sorun teşkil eden husus, birilerinin çıkıp "Biz acaba devletin ekonomide daha çok rol almasını sağlasak iyi olmaz mı?" gibi "zararlı" soruları gündeme getirebilecek olmasıdır. Doğal olarak bu soruların gündemi işgal etmesi, mevcut durumda istediği sonuçları kolayca elde edenleri rahatsız eder. Çünkü bu yeni durum, pişmiş aş su katabilir ve hali hazırda kurulmuş çıkar ilişkilerini bozabilir.

Devletten bahsederken herkes sanki kendi çıkarları olan bir canlıdan bahseder. Çoğu kez devlet, öyle de algılanır ve aslında onun içi nasıl doldurulursa ona göre hareket bir aygıt olduğu çoğu zaman gözden kaçır. Devletin kendi çıkarı olan canlı bir organizma olduğu algısı, "Devlet iyi midir, kötü müdür?" gibi saçma soruları davet eder. Herkesin devlet dairelerinde yaşadığı bir sürü evlere şenlik tuhafıklar olduğundan da çoğu kez otomatik cevap, "Tabii ki kötüdür!" şeklinde olur. Devletin bir zorunluluk sonucu var olduğu gerçeğini reddeden pek olmaz. Ancak, değerlendirmeler çoğu kez onun bir "zorunlu fena" olduğu yönündedir. Oysa bugün kimselerin aklına, "Acaba elektrik iyi midir, kötü müdür?" gibi başka saçma sorulara cevap aramak gelmez. Durumun böyle olması her halde, devletten farklı olarak, elektriğin canlı olduğu gibi bir yanılısma olmamasındandır. **Dikkat çekmek istediğimiz şey, elektrik gibi şeylerin ya da devlet gibi kurumların iyi ya da kötü olmadıkları, yalnızca yararlı olabilme potansiyeli taşıdıklarıdır.**

Biz bu devlet algısındaki genel tuhafılığa işaret ettikten sonra, yine ekonomik bir kriz ortaya çıkıp da piyasa işlememeye başladığında ne yapılabileceği konusuna geri dönelim. İşte efendim böyle durumlarda **ekonomik krizlerin nasıl aşılacağıının piri Keynes'in dedikleri yapılıyor, ama ismi pek dillendirilmiyor.** Bu derde çare olan iki tane temel ilaç var. Bunlardan birisi tüketicilere alım gücü transfer etmek, diğeri de istihdam artırıcı politikalar uygulamak. Tabii ki, en iyi sonuçların elde edebilmesi için ilacın dozundan, hangi sırayla yapılacağına kadar işin bir sürü detayı var. Gelin biz detaylarına girmeyelim ve bu faslı işin ruhundan kısaca bahsederek kapatalım. Ardından Türkiye özelinde hem bu ilaçların nasıl daha etkili hale getirilebileceğinden, hem de krizi aşmanın ötesinde neler yapılabileceğinden bahsederiz.

Tüketicilere alım gücü transferi

Tüketicilere alım gücü transferi doğrudan parasal bir transfer olabileceği gibi alış-veriş kuponu şeklinde de olabilir. Vergi indirimleri de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Belirtmek gerekir ki, hem ekonomik hem de sosyal acıdan öncelikle krizden en çok etkilenen kesimler ile gelir düzeyi düşük, mal ve hizmet talebi ise yüksek kesimlere alım gücü transfer edilmesi anlamlıdır. Fatih Özatay'ın işaret ettiği gibi, bu kesimler aynı zamanda daha çok yerli malı kullanma eğilimi taşırlar.¹⁸ Dolayısıyla söz

¹⁷ Bu kitabın daha iyi yapılmış bir çevirisi için bkz, John Maynard Keynes, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, Çev. Uğur S. Akalın, Kalkedon, İstanbul, 2008.

¹⁸ Fatih Özatay, *Radikal*, 22 Mart 2009.

konusu kesimlere alım gücü transfer edilmesi, ülke içinde istihdamı artırmak açısından diğer kesimlere yapılacak transferlerden daha etkilidir.

Tüketicilere alım gücü transferi hızlı devreye sokulabileceğinden, mal talebi ve tüketici güveninde oldukça hızlı bir iyileşme görülebilir. Bununla birlikte, alım gücü transferi politikası kaynak kısıtı nedeniyle süreklilik taşıyamaz. Bu nedenle de, işsizliği azaltmakta zaten dolaylı olan katkısı sınırlıdır.

İstihdam artırıcı politikalar uygulanması

Bu politika seti, istihdam düzeyinin azalmasını önleme ve yeni istihdam olanakları sağlama yoluyla ek talep oluşmasını hedefler. Devletin doğrudan işgücü talebinde bulunması ve/veya işverenler üzerindeki istihdam maliyetini düşürecek politikalar uygulaması yoluyla gerçekleştirilebilir. Devletin işten çıkarmayı caydırıcı politikaları da bu amaca hizmet eder.

İstihdam düzeyini korumak ve artırmak açısından bu tür politikalar, tüketicilere alım gücü transfer edilmesinden çok daha etkilidir. **Bu tür politikalar, işsizliğin yol açtığı sosyal maliyetleri en aza indirebilmeye olanak sağlamanın yanı sıra, talepte süreklilik de sağladığından krizin aşılabilmesi açısından elzemdir.** Ancak alım gücü transferinden daha uzun zamanda sonuç verirler ve daha maliyetlidirler. Düşük maliyetle daha çok sayıda kişiye iş yaratılabilmesi için bu tür istihdam artışlarının emek-yoğun alanlarda devreye sokulması uygun olur.

Hükümetin aldığı önlemler Türkiye'nin krizini ne ölçüde çözebilir?

Ekonomik krize yol açan temel sorunun talep yetersizliği olduğunu artık biliyoruz. Ancak talep yalnızca alım gücü ve gereksinimlere bağlı olarak oluşmaz. Geleceğe yönelik beklentilerin neler olduğu ile de sıkı sıkıya ilişkilidir. Dolayısıyla, geleceğe yönelik beklentileri nelerin etkilediğine de bakmak gerekir. "Saf iktisat" ile uğraşanlar, güven gibi ölçülemeyen soyut hususları modellerine dahil etmezler. Çünkü o zaman o güzelim matematiksel modelin "bilimselliği" zayıflar ve karizması çizilebilir! Ama gelin karizma derdinde olmayan "katışık" ya da teknik ifadesiyle heteredoks bir siyasal iktisatçı olarak biz size, işin aslının ne olduğunu söyleyiverelim: ***Belli düzeyde güvenin olmadığı bir yerde, iktisadi faaliyet gerçekleştirilemez!***

Güven hava gibidir. Ancak yokluğunda ne kadar da önemli olduğu fark edilir. Finansal ve ekonomik krizler, önce kristal bir vazoya benzeyen bu güvenin tuzla buz olması sonucunu doğurur. Batabileceklerini hayal bile edemediğimiz dev kuruluşların ardı ardına iflas edip yok olduğuna şahit olmak insanı şaşkınlığa düşürür ve inançları sarsılmaya başlar. Böyle bir durumda çoğu insan, daha önce güven duyduğu şeylerin aslında yeteri kadar güvenli olup olmadığını sorgulamaya başlar. Bu kuşku, toplumda güveni hızla yer ve bitirir. Güvenin tekrar tesis edilmesi mümkün olduğunda bile bu, o tuzla buz olmuş kristal vazoyu eski haline getirmek kadar zordur. Güven konusuna ilişkin bu açıklamalardan sonra, isterseniz kısaca ekonomide kriz koşullarının oluşmaması için hükümetin attığı adımlara ve bu adımların dertlere derman olabilecek adımlar olup olmadığına bakalım.

Daha önce bahsettiğimiz gibi hükümet, "Basra harap olduktan sonra" krize karşı bazı "paketler" açıklamaya başladı. Hükümetin 13 Mart 2009 günü "dördüncü ekonomik paket"ini

açıklamasının ardından Fatih Özatay mevcut durumu köşesinde, "dördüncü olduğuna göre, bundan önce açıklanmış üç tane daha olmalı" diye istihzalı bir şekilde gayet güzel özetledi. Çünkü bu tarihe kadar aslında dişe değer bir önlem getirildiğini söylemek pek mümkün değildi. Hükümet daha sonra da "paketler" açıklamaya devam etti. İSO başkanı Tanıl Küçük'ün 5. paketin açıklanmasının ardından ifade ettiği "Hanehalkı harcamalarını artırmaya yönelik, bir kerelik, palyatif tedbirlerden istenilen sonuç alınamayabilir"¹⁹ görüşü, kanımızca hükümetin uygulamakta olduğu bütünlükten ve vizyondan yoksun bölük pörçük politikalara yönelik getirilmiş gayet yerinde, ancak hükümet tarafından beklendiği gibi göz ardı edilen çok önemli bir eleştiriydi.

Gündeme gelen 4. ve 5. paketlerin ardından uygulanmaya başlanan KDV ve ÖTV'de geçici vergi indirimleri, ekonominin çarklarını döndüren ilk hareketi vermek açısından belki uygundu. Ancak bu indirimlerin hedeflenen amaca yeterince hizmet etmekten uzak olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü söz konusu vergi indirimleri, özellikle yerli üretimi destekleyen seçici uygulamalar değildir. Aynı indirimlerden ithal girdi oranı yüksek mallar da yararlanmıştı. Dolayısıyla bu indirimlerin yerli üretim üzerindeki etkisi çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Asıl etki, dışalımın artması yönünde olmuştur. Fatih Özatay'ın dikkat çektiği gibi, krizin etkisinin henüz hissedilmediği ve ithalatın tam gaz sürdüğü 2008'in Nisan ve Mayıs aylarına kıyasla 2009'un Nisan ve Mayıs aylarında, çok daha fazla otomobilin dışalım gerçekleşmiştir.²⁰

Ayrıca Seyfettin Gürsel'in işaret ettiği gibi, söz konusu vergi indirimlerine **kalıcı bir canlanma için bel bağlanamaz**. Çünkü hem vergi indirimleri az sayıda sektörü kapsadığı için etkisi yüksek değildir hem de giderek açılan bütçenin fazla vergi kaybına tahammülü olmadığından bu uygulama sürdürülebilir değildir.²¹ Dahası, Baturalp Candemir'in dikkat çektiği gibi ikinci çeyrekte ekonomik aktivitede görülen artış, büyük ölçüde sonraki dönemdeki tüketimin öne çekilmesinden kaynaklanacaktır. Dolayısıyla, talep artışını besleyecek ek uygulamalar devreye sokulmazsa, üçüncü çeyrekte ekonomik aktivitelerde bir yavaşlama olmasını beklemek gerekir.²²

Şimdiye kadar vergi indirimleri dışında hükümet tarafından açıklanan en dikkat çekici "paket", 15 Temmuz 2009'dan sonra yürürlüğe girmesi ve 1,5 yıl yürürlükte kalması öngörülen "yeni teşvik paketi"dir. Türkiye'yi gelişmişlik düzeyine göre dört farklı bölgeye ayıran bu paket, belirlenen 12 sektörde 2010 yılı sonuna kadar devreye sokulacak yeni yatırımlar için teşvik sağlamayı öngörmektedir. Sosyal güvenlik kurumu işveren payının bölgelere göre farklı süreler ile devlet tarafından üstlenilmesi, kurumlar vergisinin belirlenmiş sürelerle sınırlı olmak koşulu ile yüzde 10 ile yüzde 2 arasında uygulanması, 3. ve 4. bölgeler için hem arazi tahsisi hem de yatırımda kullanılacak kredilerin faiz ödemelerine destek verilmesi, teşvik paketinin içeriğini oluşturmaktadır. Ayrıca 120 bin kişiye sosyal amaçlı faaliyetlerde iş yaratılması, 100 bin lise mezunu işsize 6 ay süreli staj olanağı sunulması ve 200 bin kişinin mesleki eğitimden geçirilmesi istihdam önlemleri içinde yer almaktadır.²³ Devlet, bu politikaları işçi ve işverenden kesilen primlerden oluşan işsizlik fonunda biriken kaynakla finanse etmeyi planlamaktadır. Bu politikaların ardından devreye gireceği umulan yatırımların istihdama belirgin bir katkı yapacağı öngörülmektedir.

Bu pakette Türkiye'nin geleceği için anlamlı olabilecek bazı politika değişiklikleri uç vermektedir ve bu umut vericidir. Ancak ortaya konan paket, sağlamayı vaad ettiği kaynak açısından çok cılız

¹⁹ Hürriyet, 26 Mart 2009.

²⁰ Fatih Özatay, *Radikal*, 07 Haziran 2009.

²¹ Seyfettin Gürsel, *Referans*, 09 Haziran 2009.

²² Baturalp Candemir, *Referans*, 11 Mayıs 2009.

²³ *Dünya*, 04 Haziran 2009.

olmanın ötesinde, anlamlı bir yapısal dönüşüm sağlayabilecek vizyona sahip görünmemektedir. Vergi ve sigorta primleri, kredi faizleri ve yatırım yeri tahsisleri olarak sunulan araçlar, krizle mücadele açısından olduğu gibi, bölgesel dengesizlikleri azaltmak açısından da tatminkâr olmaktan uzaktır. Örneğin KOBİ'lere açılacak krediler için ödenecek faizin 3 veya 5 puanının Hazinece karşılanması uygulaması Oğuz Oyan'ın dikkat çektiği gibi göstermelidir. olduğu eleştirisini getirmektedir. Gerçekten de, banka kredi faizlerinin enflasyon oranının 4-6 kat üstünde belirlendiği bir ekonomide 3-5 puanlık bir faiz sübvansiyonu pek bir anlam ifade etmemektedir. Kaldı ki işletmelerin çoğunluğu açısından en önemli sorun yeni yatırım yapmak için uygun kredi bulmak değil, kriz koşullarında tam kapasite ile çalışabilmektir.²⁴

Uygulanması düşünülen politikalar, özellikle Türkiye'nin yapısal problemlerini çözecek ve bir sınai dönüşüm sağlayabilecek çerçeve sunabilmek açısından yetersizdir. Yeni yatırımlar için bölge ve sektörler dayalı seçici teşvikler getirilmesinin planlanması prensip olarak olumludur. Teknik olarak "sanayi politikaları" arasında sınıflandırılan bu tür politikalar Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁵ Türkiye'nin adım adım uluslararası rekabet gücünü artıracak seçici teşvikler uygulayacağı bir **sanayi politikasına** acilen gereksinimi olduğu da açıktır. Ancak söz konusu "paket" çerçevesinde hükümetin sınırlı düzeyde seçici bazı teşvikler getirmesi, Türkiye'de uzun süredir hüküm süren "sanayi politikasızlığı" döneminin sonu olarak görülemez.

Oğuz Oyan'ın dikkat çektiği gibi, bölgelere göre farklı sektör kümelenmeleri tercihi her bakımdan iyi düşünülmüş ve gerçekten ileri bir teknolojik/sınai dönüşüm atılımının unsurlarını taşımamaktadır. Oyan, bu "bölgesel sektörel kümelenme" modelinin yeni teknolojik ve sınai atımları özendirerek bir yapının oluşumuna altyapı hazırlamayıp yalnızca zaten oluşmuş ve oluşmakta olan sektörel kümelenmeleri listelemekle yetindiğinin altını çizmektedir.²⁶ Elimizdeki sınırlı veriler yazık ki Oyan'ı teyid eder niteliktedir. Her şeyden önce böyle bir sınai dönüşümü başlatmak için anlamlı olabilecek düzeyde kaynak ayrılmamıştır. 2009-2010 yıllarında gerçekleştirilecek teşvikler azami 1,8 milyar TL tutmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, söz konusu seçici teşviklerin başarıyla uygulanabilmesi ve sanayi politikasının amacına ulaşabilmesi, öncelikle yetkin ve kamu çıkarını kendi çıkarının önüne koyabilen siyasetçi ve bürokratların karar alıcı konumunda olabilmelerine bağlıdır. Aksi takdirde bu politikalar kolayca dejenere olabilir ve kamunun sınırlı kaynakları yolsuzluklar ve kötü yönetim sonucu çarçur olabilir. Güven Sak'ın işaret ettiği gibi bu paketin en önemli eksikliklerinden birisi, uygulamada ortaya çıkabilecek aksaklıkları dikkatle takip edecek ve hataları anında telafi edecek sağlıklı bir izleme ve değerlendirme mekanizması içermemesidir.²⁷ Kanımızca bu pakette yer alan politikalarından olumlu sonuç verme şansı en yüksek olanlar, istihdam ve mesleki beceri artırmayı amaçlayanlardır.²⁸ Bu tür politikaların yaratıcı yeni fikirlerle zenginleştirilerek kapsamının genişletilmesinde büyük yarar olduğunu düşünmekteyiz. Aşağıda bu yönde bazı öneriler yer almaktadır.

²⁴ Oğuz Oyan, *Dünya*, 17 Haziran 2009.

²⁵ Bu konuda detaylı çalışmalar için bkz, Ha-Joon Chang ve Ilene Grabel, *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı*, Çev. Emre Özçelik, İmge, 2005 ve Ha-Joon Chang, *The East Asian Development Experience: The Miracle, the Crisis and the Future*, Zed Boks, London and New York, 2006.

²⁶ Oğuz Oyan, *Dünya*, 17 Haziran 2009.

²⁷ Güven Sak, *Referans*, 06 Haziran 2009.

²⁸ Ancak belirtmek gerekir ki, geçici istihdamın sonrasında siyasal nedenlerle kalıcı hale gelip kamuya yük oluşturması gibi bir risk bulunmaktadır. Kamu kuruluşlarının temel amacının hizmet üretmek olduğu, **üretimle bağı olmayan bir istihdam deposu olmaması gerektiğinin** altı çizilmesi gerekir.

Krizi aşarken yapısal problemlerimizi de azaltmayı başaramaz mıyız?

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, **Türkiye'nin sorunu yalnızca bugünün krizini aşmak değildir.** Eğer devlet erkânı dünyanın önde giden gelişmiş ülkeleri arasına katılmak gibi hedeflerden laf olsun diye bahsetmiyorlarsa, **Türkiye daha fazla oyalanmadan yapısal problemlerine hızla çözümler üretmeye başlamak ve yüksek bir tempo ile 20-30 yıl büyümeyi başarmak durumundadır.** Dolayısıyla, ilk aşamada acilen uygulamaya konulması gereken talep ve istihdam artışı sağlayacak politikalar, ülkenin uzun dönemli kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak, dünyada talebi artmakta olan ürünleri üretebilecek bir yapısal dönüşüme hizmet edecek şekilde **önceliklendirilmeli ve detaylandırılmalıdır.** Bu politikaların oluşturulmasında özellikle uzak doğu ülke deneyimleri yol göstericidir. Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin deneyimlerinden nasıl yararlanabileceğimizi ortaya koyan geniş bir "kalkınmacı devlet" yazını bulunmaktadır.²⁹ **Söz konusu ülkelerin başarısında, dünyada talebi artmakta olan mal ve hizmetlerin bu alanda uzmanlaşmış yetkin kamu kurumları tarafından belirlenmesi ve bu alanların ihracatı ve yerli katkı oranını artırma koşuluyla devlet tarafından belirli bir dönem boyunca teşvik edildiği bir sanayi politikası uygulanması kritik bir öneme sahip olmuştur.** Başka bir ifadeyle bu ülkelerin başarısının temelinde, **dünya pazarında talep görecektir mal ve hizmetleri yüksek bir kalite ve rekabetçi bir fiyatla üretebilmenin koşullarını oluşturmak** yatmaktadır. Ayrıca bu ülkelerin başarısında bilgi ve beceri düzeyine dayanan beşeri sermaye ile güvene dayalı olan sosyal sermaye düzeyinin yükseltilmesi de büyük önem taşımıştır. Sözü geçen ülkelerin göstermiş oldukları performans bize, kamu harcamalarının ülkedeki bu iki sermaye türünü de artıracak şekilde gerçekleştirilmesinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Buradaki temel sorun, arzulanan sonuçların uzun dönemde elde edilebilecek olmasıdır. Ancak bu arada kısa dönemi olabildiğince düşük hasarla atlattığı başarılabilmek gerekmektedir. Bu nedenle, **ilk aşamada kısa dönemde sonuç alınabilecek ve işsizliğin artması yönündeki baskıları azaltabilecek hizmet-içi eğitimin teşvik edilmesine öncelik verilebilir.**

Türkiye'de hükümet iç talebi canlandırabilmek için daha fazla kamu harcaması yapmak durumundadır. Burada temel sorun, dış kaynağa bağımlı Türkiye'nin hemen kullanabileceği boşta bir kaynağının bulunmamasıdır. Ancak ekonomideki diğer aktörlerden farklı olarak devlet, teknik adı açık bütçe politikası olan, henüz sahip olmadığı kaynakları şimdiden harcamayabilmek ayrıcalığına sahiptir. Ancak ekonomideki aktörlerde daha sonrasında bütçe fazlası verilmeyeceği yönünde bir inanç söz konusu ise bu açık, ekonomide güven kaybına ve enflasyona yol açar. Açık bütçe politikasının bu tür olumsuzluklara yol açmaması, daha sonra hükümetin gelirinden daha az harcamaya yönünde güvenilirliğe sahip olmasına bağlıdır. Türkiye'de açık bütçe politikası uygulamanın taşıdığı riskleri, Güven Sak şu kelimelerle ifade etmektedir: "Kısa vadede acil olarak para harcaması gereken hükümetin, ileride dağıttığı şanzımanı nasıl toparlayabileceğine ilişkin orta vadeli bir program yoktur."³⁰ Dolayısıyla, hükümetin öncelikle ekonomideki aktörlere güven verebilecek orta vadeli bir program ortaya koyması gerekir. Ülke için iddialı, ancak gerçeklerden kopmadığı için ulaşılabilmek olan böyle bir programın güven uyandırabilmesinin temel koşulu, başlarda uygulanacak açık bütçe politikasının kalıcı olmayacağını açık, inandırıcı bir şekilde ve kaynaklarının neler olacağını belirterek ortaya koyabilmektir.

²⁹ Bu konuda örneğin Japonya için Johnson (1982); Güney Kore için Amsden (1989), Woo (1991) ve Chang (1994, 2006 ve 2008); Tayvan için Wade (1990)'e bakılabilir. Konuyu diğer bazı ülkeleri de kapsayacak şekilde daha geniş çerçevede elen çalışmalar için ise, Appelbaum ve Henderson (1992), Aoki ve diğerleri (1998), Woo-Cumings (ed.) (1999), Lall ve Urata (2003)'ya bakılabilir.

³⁰ Güven Sak, *Referans*, 02 Haziran 2009.

Belirtmek gerekir ki, aslında kamu bütçesine sağlam gelir oluşturacak kaynak sıkıntısı pek yoktur. Sıkıntının olduğu yer, bu kaynakları ortaya çıkartma iradesidir. Burada kastettiğimiz temel kaynak, kayıt dışı ekonomidir. Mustafa Sönmez'in yaptığı bir hesaplama göre kaçak istihdam ve eksik beyanla istihdamın yol açtığı devlet geliri kaybı yıllık yaklaşık 122 milyar TL'dir.³¹ Bu hesaplama belli sorunlar taşıyor olsa da bu, ortada Türkiye'nin gayet yüksek bir tempoda büyümesi için değerlendirilebilecek muazzam bir kaynağın olduğu gerçeğini değiştirmez. Konuya yalnızca kaynak gereksinimi açısından da bakılmamalıdır. **Vergi kayıp ve kaçığının gerektiği gibi üzerine gidilmiyor olması, her şeyden önce toplumsal adalete aykırıdır.** Bir toplumda vergi yükümlülüğünü yerine getirmeyenlerin olması, bu yükümlülüklerini yerine getirenlerin aşırı yüke maruz kalıyor olmaları anlamına gelir.

Kriz ortamında kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almaya kalkışmanın ekonomik aktiviteleri iyice sınırlandırıcı olacağını iddia edecekler olacaktır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus, bu kaynakların ekonomik aktiviteleri ve ülkede üretilen katma değeri daha fazla artıracak şekilde ekonomiye geri dönecek olmasıdır. Aslında yapılması önerilen, en başından yapılıyor olması gerekenin daha fazla geciktirilmeden yapılmasını talep etmekten başka bir şey de değildir. Buraya kadar, kriz anında uygulanması zorunlu olan açık bütçe politikasının ekonomide güven problemine yol açmaması için yapılması gereken temel hususlara işaret etmiş bulunuyoruz. Şimdi de kamu harcamalarının öncelikle nerelere odaklanması gerektiğine bakalım.

Kriz koşullarında işsizliği azaltamaz mıyız?

Küresel krizin de etkisiyle ekonomide ortaya çıkan daralma, Türkiye'de işsizliğin çok hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. TÜİK'e göre 2009 yılı Mart ayında işsizlik oranı %16,1'e yükselmiştir. Belirtmekte gerekir ki, gerçek işsizlik bu oranın çok daha üzerindedir. Gerçek işsizlik oranının daha yüksek olmasının birinci nedeni, işsizliğin resmi tanımının dar kapsamlı olmasıdır. Örneğin TÜİK tarafından son 1 haftada iş aramayanlar, mevsimlik işçiler ve "iş bilsam çalışırım" diyen "cesareti kırılmış işsizler", işsiz olarak kabul edilmemektedir. İkinci neden ise, OECD ve AB-15'te işgücüne katılma oranı %65'in üzerinde olduğu halde Türkiye'de bu oranın %48 dolaylarında olmasıdır.³² Bu tablo Türkiye'de gerçek işsizliğin ne kadar vahim olduğunu ve ne kadar acil çözüm beklediğini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

İşsizliği azaltmanın en anlamlı yolu, yerli katkı oranı yüksek mal ve hizmetlerin toplam tüketim içindeki payını artırmaktır. Bu başarıldığında, ülke ekonomi açısından arzulanır iki olumlu etki aynı anda gerçekleşir. Bunlardan birincisi, ülke içinde daha fazla istihdam gereksiniminin ortaya çıkması, diğeri de ülke dışında üretilen mal ve hizmetlerin toplam tüketim içindeki payının azalması nedeniyle döviz tasarrufu sağlanmasıdır. Sağlanan döviz tasarrufu doğal olarak cari denge üzerinde olumlu etkide bulunur. Bu da, Türkiye'nin kronikleşmiş bir yapısal probleminin çözümüne katkı sağlar.

Avrupa Birliği (AB) ile yapmış olduğumuz Gümrük Birliği (GB), yerli ürünler lehine ayırım yapmayı neredeyse olanaksız kılmaktadır. Ancak yine de, özellikle yerli üretimi destekleyecek yaratıcı politikalar uygulayabilmek olanaklıdır. Genel bir vergi indirimi yerine, istihdamı destekleyecek politikalar tam da bu amaca hizmet eder. Böyle bir politika yalnızca yaşanmakta olan krizin bir sonucu olarak

³¹ Bkz. Mustafa Sönmez, *100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye*, Alan, İstanbul, 2009, s. 133-134.

³² Mustafa Sönmez, *100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye*, Alan, İstanbul, 2009, s. 114-115.

eksilen talebi yerine koymak anlamına gelmez, işsizlik artışı nedeniyle ortaya çıkabilecek talep daralmasının önüne geçebilme potansiyeli de taşır. Bu çerçevede istihdam üzerindeki yüklerin en azından geçici bir süre için önemli ölçüde azaltılması büyük önem taşır.

Bilindiği üzere AB ile yaptığı GB anlaşması gereği Türkiye'nin üçüncü ülkelerden dışalımına, AB'nin ortak gümrük tarifesi uygulanmaktadır. *Bağımsız Sosyal Bilimcilerin* dikkat çektikleri gibi, Bu nedenle Türkiye Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) anlaşmalarının olanak tanıdığı koruma önlemlerini dahi kullanamamakta ve üçüncü ülkelerle ticaretinde önemli açıklar vermektedir. Bu durumun en azından ülkedeki işsizliği artırıcı etkileri olduğu aşikârdır. Bu çerçevede hem krizin olumsuz etkilerini hafifletmek, hem de işsizliği kısa ve uzun vadede azaltabilmek için GB'nin çerçevesi DTÖ anlaşmalarının olanak verdiği önlemleri kullanarak veya GB anlaşmasının olağanüstü şartlara ilişkin hükümlerine başvurularak daraltılabilir. Böylece ulusal ekonominin dışalım bağımlılığı azaltılabilir ve ülke içinde istihdam artırılabilir.³³

Ülke içinde yerli katkı oranı yüksek mal ve hizmet tüketiminin artırılmasının bir yolu, yerli malı kullanımı ile istihdam arasındaki ilişki konusunda farkındalık yaratmaktır. Bu yönde toplumdaki bilinç düzeyini artırmaya hizmet edecek kampanyaların düzenlenmesi ve yerli malı kullanımının özendirilmesinin anlamlı sonuçlar vermesi beklenebilir. Yerli üretimin desteklenmesi ile ilgili olarak Vergi Konseyi Başkanı Mustafa Uysal'ın getirdiği iki öneri gayet anlamlıdır. Bunlardan birisi, Kamu İhale Kanunu'nda yer alan yerli malı olarak belirlenen malları teklif eden yerli istekliler lehine, fiyat avantajı sağlanması hükmüne işlerlik kazandırılması, diğeri ise, yurtdışı müteahhitlerin Türk Malı malzeme kullanmaları için özendirici tedbirler alınmasıdır.³⁴

Doğal olarak Türkiye gibi sermayenin kısıtlı olduğu ülkelerde, istihdam artışının özellikle kişi başına yatırım maliyeti düşük olan sektörlerde gerçekleştirilmesi anlamlıdır. Mustafa Sönmez tarafından yapılan bir hesaplama göre, Türkiye'de 2008 yılının ilk 4 ayında bir kişi istihdam etmenin ortalama maliyeti 293 bin TL'dir. Ancak kişi başına istihdam maliyeti örneğin turizm gibi istihdam dostu sektörlerde ortalama 107 bin TL'dir. Kişi başına ortalama istihdam maliyeti tarımda 133 bin, imalat sanayinde 231 bin, enerjide 1 milyon 361 bin TL'dir.³⁵

Bu veriler bize, istihdam artışını en düşük maliyetle gerçekleştirebilmek için eldeki sınırlı kaynakları öncelikle turizme ayırmak gerektiğini göstermektedir. Belirtmek gerekir ki, turizm sektörü yalnızca istihdamı artırabilmek açısından önem taşımamaktadır. Bu sektör doğrudan ülkeye döviz geliri sağladığından cari açık problemimizin çözümüne de ciddi bir katkı yapmaktadır. Veriler tarımın da düşük maliyetli bir istihdam alanı olduğunu söylemektedir. Bir bütün olarak ekonomiye nasıl bir katkısı olacağı yönünde yapılacak analizler göz önüne alınarak, bu alanda da istihdam artışı sağlamanın yolları aranabilir. Ancak kanımızca özellikle Türkiye'de teknolojik yayılma (diffusion) ve gelişme açısından ekonomiye daha önemli katkılar, imalat sanayiinde gerçekleştirilecek yatırımlar yoluyla sağlanabilir. Ayrıca bu sektörde hazır giyim gibi son derece emek-yoğun ve sektör ortalamasının ciddi ölçüde altında istihdam maliyeti olan alt sektörler bulunmaktadır. Dolayısıyla istihdam artışı için öncelikle bu alt sektör önerilebilir.

³³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*, Yordam, Ankara, 2009, s. 192-193.

³⁴ Mustafa Uysal, *Dünya*, 04 Aralık 2008.

³⁵ Mustafa Sönmez, *100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye*, Alan, İstanbul, 2009, s. 131.

Bilişim sektöründe kişi başına istihdamın maliyetine ilişkin elimizde veri bulunmamaktadır. Ancak özellikle yazılım gibi bir alt sektörde istihdam maliyetinin düşük olma olasılığı çok yüksektir. Ayrıca bu alt sektörü, sağlayacağı diğer olumlu yan etkiler nedeniyle iktisadi kalkınma merdiveninde üst basamaklara çıkma arzusunda olan ülkelerin göz ardı etme lüksü olmadığı söylenebilir. Gözlemlerimiz bize, bu alt sektörde Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet avantajı elde etme potansiyelinin de yüksek olduğunu söylemektedir. Hindistan bu konuda Türkiye'ye ilham verecek ve deneyimlerinden yararlanılabilecek çok önemli bir örnek oluşturmaktadır.³⁶

Mustafa Uysal'ın işaret ettiği gibi, az yatırımla gerek istihdam kapasitesi sağlanması ve gerekse dışsatım potansiyeli veya dışalım gereksinimini azaltması yönüyle madencilik sektörü de ihmal edilmemelidir. Tabii ki sektörler üzerinde yapılacak çok yönlü analizlerin bir sonucu olarak içinden geçtiğimiz özel dönemin şartlarına uygun başka alanlar da öne çıkabilir.³⁷

Kriz koşullarında beşeri sermayemizi artıramaz mıyız?

Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde uluslararası rekabette avantaj sağlayan bekli de en önemli unsur nitelikli işgücüdür. Zaten uluslararası rekabette sermaye birikimi yetersiz olan Türkiye gibi ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları temel üretim faktörü de insandır. Dolayısıyla Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin öncelikle insan kaynaklarına yatırım yapmaları anlamlıdır. Bu çerçevede bir kalkınma politikası olarak devlet, hizmet içi ya da belli bir merkezde alınan eğitime ilişkin yapılan harcamaların örneğin yarısını karşılayabilir. Hatta işletme ya da işçi tarafından karşılanan eğitim harcamaları için de devlet, kamu bankaları aracılığıyla düşük faizli kredi sağlayabilir. Hizmet-içi ya da formel eğitime bu şekilde sağlanacak teşvikler, yalnızca söz konusu işletmelerden işçi çıkartılması olasılığını azaltmaz, aynı zamanda eğitim alanında istihdamın artmasına da yol açabilir. Bu aslında hükümetin yanlış önceliklendirilmiş politikalarının düzeltilmesine de hizmet eder. Şöyle ki, 2004–2007 yıllarını kapsayan dönemde merkezi yönetim bütçesinden eğitim için yapılan harcamaların bütün sosyal harcamalar içindeki payı yüzde 40,16'dan yüzde 34,78'e gerilemiştir.³⁸ Kanımızca bu önemli azalış, hükümet tarafından önceliklerin yanlış belirlendiğinin açık kanıtıdır. Çünkü eğitim, yalnızca doğrudan o eğitimi alan bireylere yarar sağlayan bir tüketim değildir. Olumlu etkileri kaçınılmaz bir şekilde topluma taşıdığından eğitim, çok önemli bir toplumsal yatırımdır. Her şeyden önce eğitim, toplumda "ortak bir dil oluşturmak" ve rasyonel düşüncüyü yaygınlaştırmak anlamına gelir. Bunun yanı sıra, daha çok insanı sistemden yararlanır hale getirerek gelir dağılımının düzelmesine, sınıflar arası akışkanlığın artmasına hizmet eder. Bu ise, toplumsal çelişkileri azaltır, uzlaşmayı kolaylaştırır. Eğitim düzeyinin yükselmesi nüfus artış oranını azaltıcı, dolayısıyla tasarrufları artırıcı bir etkiye de sahiptir. Tasarruflar verimli yatırımlara dönüştürülebildiğinde ise, ekonomi dinamizm kazanır ve büyüme hızı artar. Bütün bu sayılan nedenlerle eğitim, toplumsal getiri potansiyeli çok yüksek bir *yatırımdır*.

Bugün yaşanmakta olan krizin zor koşullar altında bile yapılabilecek çok şey bulunmaktadır ve bunlar devletle sınırlı değildir. İşverenlerin ve sendikaların da yapması gerekenler bulunmaktadır. Örneğin, işverenler işçi çıkarmak yerine kriz dönemini, rakipleri karşısında rekabet avantajı kazanmak için kullanabilecekleri bir boş zaman veya Stephen R. Covey'in ifadesiyle bir "baltayı bileme" dönemi olarak değerlendirebilirler. Bu bağlamda işletmeler, elemanlarından bir kısmını firma içinde veya

³⁶ Bu konuda özellikle bakınız, Arman Kırım, *Türkiye Nasıl Zenginleşir*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 52-71 ve Ahmet Fazıl Özsoylu, *Nasıl Başardılar? İrlanda, Çin, Hindistan*, Destek Yayınları, Ankara, 2009.

³⁷ Mustafa Uysal, *Dünya*, 16 Şubat 2009.

³⁸ Bakınız M. Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Sosyal Bütçe ve Gelişimi: Kitap I, Türkiye'de Sosyal Bütçe: Nasıl Yapılıyor? Nasıl İzlenir?* (Ed. Ahmet Buldam), TESEV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 1-155.

dışarıda diğer elemanlarının bilgi ve becerilerini artıracak eğitimler vermekle görevlendirebilirler.³⁹ Sendikalar da bu tür yaklaşımların dışında kalmamalıdır. Sendikalar, iş verim ve kalitesini artıracak eğitim faaliyetlerini artırabilirler. Devlet bu eğitim masraflarının da yarısını karşılayabilir. Belirtmek gerekir ki, işverenler ve sendikalar nihayetinde karar alırken öncelikle kendi çıkarlarını gözetmek durumundadırlar. Herkesin sadece kendi çıkarının peşinde koştuğu ortamlarda en iyi kolektif çözümler oluşmaz. Burada, her ülkede kolektif gereksinimleri karşılamak ve kolektif yaşamı düzenlemek için bir zorunluluk olarak ortaya çıkan devlete çok önemli roller düşmektedir. Toplumun tümü açısından en tercih edilir sonuçlara ulaşılabilmesi için devlet, bir hakem ve/veya orkestra şefi gibi ekonomideki aktörleri yönlendirebilir. Bu yönlendirmede teşvikler kadar yaptırımlar da önem taşır. Örneğin devlet, işletmeleri bir süre için bile olsa, haftalık çalışma sürelerini kısaltmaya zorlayabilir. Böyle bir uygulama, atıl işgücünü azaltacağından işten çıkarmaları azaltacaktır. Burada maliyeti yalnızca işverene yüklemek de gerekmez. Çalışma süresinin azaltılmasıyla bağlantılı bir maaş indirimine de çok soğuk bakılmaması gerekir. Çünkü önceliğin işsizlik artışını engellemek olduğu açıktır.

Kriz koşullarında Ar-Ge faaliyetleri gerçekleştirilebilir miyiz?

İşsizliğin artmasını engellemek hatta krize rağmen azaltmaya çalışmak öncelik taşımakla birlikte, Türkiye'nin tek sorunu işsizlik değildir. Türkiye'nin dünyada talebi artmakta olan mal ve hizmetlerdeki payını artıramama gibi önemli bir problemi daha bulunmaktadır. Bunun bir nedeni ülkede Ar-Ge faaliyetlerine yeterince kaynak ayrılmıyor olmasıdır. Ar-Ge faaliyetlerine hele kriz koşullarında para harcamaının yanlış olacağını düşünenler olabilir. Ancak özellikle sermaye yoğun bazı satandartlaşmış teknolojileri emek-yoğun hale getirecek Ar-Ge faaliyetleri, Türkiye'de işsizliği kalıcı bir şekilde azaltmaya hizmet edebilir. Böyle bir yaklaşım, aynı zamanda bazı sermaye mallarını yurt dışından satın alma zorunluluğunu da azaltarak ciddi bir döviz tasarrufu sağlayabilir. Böyle bir politika hedeflerine ulaşabildiğinde en azından üç olumlu sonuç söz konusudur. İlk olarak emek-yoğun teknolojiye dayalı sermaye malları sayesinde daha fazla işgücü istihdam edilebilir. İkinci olarak, emek-yoğun teknolojiye dayalı sermaye malları tanım gereği daha düşük sermaye bileşimine sahiptir. Kaldı ki, Türkiye'de üretiliyor olması da, bu tür sermaye mallarını satın alma maliyetlerini aşağı çekeceğinden yatırımların artmasını da destekleyici bir etkide bulunur. Bu standart sermaye mallarının Türkiye'de üretilmesinin sağlayacağı bir diğer önemli kazanç ise, döviz tasarrufu sağlamasıdır.

3. Sonuç yerine: Gelin biz göz kapaklarımızı kaşımıza mandallayalım!

Küresel krizle birlikte neo-liberal iktisat anlayışının şapkası düşmüş, keli görülmüştür. Yıllardır papağan gibi, "Devlet ne yaparsa kötü yapar. Piyasa mekanizmasının müdahaleye ihtiyacı yoktur. Piyasa sistemi kendi kendini dengeler" diyip duranlar dillerini yutmuş, ezber bozulmuştur. Batı ülkelerinin birbiri ardına uygulamaya başladıkları istihdamı ve talebi artırıcı politikalar *kendi olanaklarımız çerçevesinde* örnek alınmayı hak etmektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki, neo-liberal iktisat anlayışının bugüne kadar kalesi durumundaki ABD'de Şubat ayında gündeme gelen 900 milyar dolarlık teşvik paketinde ABD'de üretilen demir, çelik ve mamül malların kullanılması öngörülmüş ve "Amerikan malı alın" ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁰

³⁹ İşbaşı ve/veya hizmet içi eğitimin artırılmasının Türkiye'nin rekabet gücünü ne şekilde etkileyebileceği konusunu ele alan bir çalışma için bakınız M. Mustafa Erdoğan, "AB Sürecinde Türkiye'nin Rekabet Gücünü Artıracak Bir Devlet Politikası: Hizmet İçi Eğitim Seferberliği", *Avrupa Birliği Dersleri: Ekonomi-Politika-Teknoloji*, Nobel, Ankara, 2006, ss. 367- 401.

⁴⁰ *Dünya*, 05 Şubat 2009.

Gelin neo-liberal ideologların ne dediklerini değil, bu ülkelerin uygulamaktan kaçınmadıkları olmazsa olmazları dikkate alalım. Ama bunun için önce bizim göz kapaklarımızı kaşımıza mandallayıp sonra da gözümüzü dört açmamız gerekiyor. Batı ülkelerinin bugüne kadar her fırsatta gelişmekte olan ülkelere dayattıkları neo-liberal politikaları bu kriz döneminde kendilerinin uygulamadıklarını görebilmek için bu göz kapaklarımıza takacağımız mandalların faydası olabilir. Çare mandaldaysa onu da hor görmemek gerekir!